

¹ Купченко Олександра Сергіївна,
аспірантка кафедри теорії та історії політичної науки
Львівський національний університет імені Івана Франка

Received September 10, 2013; Accepted September 27, 2013

Анотація. Розглядаються аспекти феноменологічного методу дослідження соціальних процесів. Сформовано цілісне уявлення про інтерсуб'єктивні процеси соціального конструювання, крізь призму аналізу смислопродукуючих структур соціальної системи. Обґрунтовується необхідність дослідження формування морально-етичних детермінант соціальної дії агентів, з точки зору їх впливу на динаміку політичного процесу.

Ключові слова: *інтерсуб'єктивність, типізації, раціональні структури, політичний процес.*

Актуальність теми дослідження визначена необхідністю різнопланового аналізу процесів політичної реальності; трансформацією парадигм наукового мислення у бік заперечення виняткового значення неопозитивістської методології у політичному дослідженні.

Чому ми не можемо з точністю спрогнозувати розвиток політичних інститутів, наслідки прийняття політичного рішення, напрямки діяльності владного суб'єкта; чому наші наукові моделі володіють лише долею можливості їх реальної об'єктивації? На усі ці запитання та факти “об'єктивна” соціальна наука закриває очі. Для неї важливе лише визнання безмежних можливостей людського розуму, раціональності людської діяльності а отже і “необхідності” настання В після А. Сьогодні теорія циклів, біхевіоризм, концепція раціональної дії у соціальній науці по суті є розумними моделями, які лише за змістом, проте не за формою відрізняються від такої страшної для західного світу марксистської моделі розвитку. У свій час, на запитання про сутність мислення постмодерну відомий вчений З.Бауман сказав так: “Знаєте, Карл Маркс у віці 26 років писав про те, що нові умови капіталізму розтоплюють усе напрацьоване та стабільне. Наші предки змінювали стабільне з метою створити із нього ще стабільніше – те, що змінити буде вже неможливо. Іншими словами, вони змінювали світ з метою

зробити його незмінним. Такою була ідея ідеального суспільства, зокрема комуністичного. Сьогодні ми продовжуємо змінювати світ, не сподіваючись вже ні на що”.

Об'єктивістська методологія у своїй суті не враховує одного визначного фактору динаміки соціальних процесів, а саме того, що їх рушієм є людина, яка бачить речі, їх розуміє та діє у відповідності із певними цілями, по-своєму, а отже суб'єктивно. Життя наповнене смыслом. Реальність відносин, соціальних взаємодій, Іншого, набуває своєрідного забарвлення для кожного окремого соціального агента, у відповідності із безліччю категорій впливу, серед яких і суб'єктивність індивідуального досвіду. Побачити цей смисл соціальних, а отже і політичних, дій нам дозволяє феноменологічний метод аналізу соціальних явищ, тільки він, на нашу думку, веде до конструювання цілісної картини соціальних процесів, їх глибинного смислу (в даному випадку смисл є не лише вихідною точкою дії, він є і її кінцевим наслідком).

Застосовуючи феноменологічний підхід задля аналізу соціальної діяльності агентів ми намагаємось проникнути у глибинні аспекти свідомості діючих суб'єктів з метою пошуку смислу, тобто мотиву їх суспільної діяльності. Така діяльність, як відомо, будучи символічно опосередкованою, об'єктивно детермі-

нується досвідним знанням закоріненим у пам'яті. Як зазначає А.Шютц, “термін дія означатиме наперед обдуману діючою людиною людську поведінку, тобто поведінку, що заснована на заздалегідь складеному проекті”[5,22]. Отже, в основі діяльності лежить мотив, який детермінує конструювання проекту дії на основі суб'єктивно-досвідного знання, тому для аналізу рішень агентів та соціальної діяльності загалом ми повинні звернутися до аспектів моделювання смислових характеристик соціальної активності.

Основним переддільнісним аспектом є проектування майбутньої дії у свідомості, розумове варіювання способів активності на прогнозування можливих наслідків. Тут “властива проектуванню часова перспектива володіє важливими наслідками”[5,22], зокрема у тому що стосується моменту суб'єктивно-досвідної детермінації осмисленої моделі ще не об'єктивованої діяльності. До таких наслідків А.Шютц відносить наступні явища:

1. Усі проекти моїх майбутніх дій означені межами мого існуючого на даний момент досвіду. Важливим досвідним знанням в даному випадку буде знання, що впливає із факту раніше втілених проектів дій, що відбувалося у подібних теперішнім умовах. В даному випадку процес проектування буде містити певну ідеалізацію, яка була визначена Е.Гуссерлем як “Я можу зробити це знов” тобто твердження про те, “що у типово подібних обставинах я можу діяти типово схожим чином, для того, що б досягти типово схожого стану речей”. Проте хиби такої ідеалізації полягають у тому, що досвід який я отримаю внаслідок виконання певної діяльності додається до мого переддільнісного досвіду. Тому варто тут зазначити, що повторення дії є дещо більшим ніж відтворення. В даному випадку йдеться про застосування схеми яку можна пояснити наступним чином: “першопочаткова дія А' починалася з обставин С' та призвела до стану S'; повторна дія А' починалася з обставин С'' і, як передбачається, призведе до стану S''. С' з необхідність відрізняється від С'', так як досвід А', який був успішно реалізований в умовах S', належить до мого запасу знання, яке стало елементом обставин С'', в той час як запас знання, що є елементом ситуації С' являє собою всього лиш непідтвержене передбачення”[5,22].

2. Специфічна часова перспектива проекту, яка позначається на взаємозв'язку між проектом і мотивом. В даному випадку варто зазначити, що існує два різновиди традиційних мотивів, А.Шютц називає їх “мотивом-для” та “мотивом-тому що”[5]. Дана диференціація мотивів відіграватиме базисну роль в процесі пояснення соціальної взаємодії та суб'єктивної діяльності в умовах типізованих структур. “Мотив-для” використовується для характеристики кінцевого стану який індивід планує досягнути в результаті виконання певної дії. Мотиви “тому що” відносяться до поля минулого індивідуального досвіду суб'єкта, який стимулював його діяти тим або іншим чином. “Те, що міститься в словах «тому що», мотивує проект дії як такої” [5,24].

Так як соціальна діяльність необхідно здійснюється в процесі соціальної взаємодії, у суті пояснення явища соціальної інтеракції і лежатиме смисл конструкції раціональної діяльності.

Головним завдання соціальної феноменології є пояснення можливості схожого розуміння суб'єктивно конструйованих феноменів реальності різними соціальними агентами. Якщо Е. Гуссерль, будучи засновником категорії інтерсуб'єктивності у класично-феноменологічному її розумінні не надто вдавався до глибинного її аналізу, то А.Шютц досліджуючи соціальну реальність намагається пояснити це явище виходячи із мотиваційної основи соціальної діяльності, яка у свою чергу визначена конструюванням реальності у площині cogito.

Будь-які форми соціальної взаємодії засновані на заздалегідь сформульованих конструктах, на яких базується розуміння Іншого та схеми поведінки загалом. “Дія несе в собі початкову схожість із світом знаків в тій мірі, в якій вона формується за допомогою знаків, правил, норм, інакше кажучи – значен” тобто в даному випадку П.Рікер наголошує на тому, що дії відзначаються подібністю так як вони опосередковані типовими смисловими конструктами, які притаманні тому чи іншому соціальному середовищу. Для характеристики інтеракції Я з Іншим А.Шютц застосовує ідеалізацію взаємності мотивів, яка полягає у тому, що моя діяльність викликана реалізацією “мотиву-для” є у той самий час “мотивом-тому-що” діяльності Іншого. Якщо мені потрібно для задоволення своєї мети жити у достойному районі купити квартиру у певному місці, то діяльність агента з нерухомості буде визначена “мотивом-тому-що”, проте тільки у тому випадку якщо ми діємо в межах типових конструктів, тобто конструктів очікуваної поведінки Іншого. В даному випадку смисли дій Я та Іншого будуть різними, а розуміння мотиву Я Іншим з яким Я вступає у комунікативну взаємодію, залежатиме від здатності якнайповнішої інтерпретації досвіду Я та конструювання можливих його “мотивів-для”. Проте дана схема стосується лише Ми-відносин близьких людей, коли прагнення розуміння мотивів Іншого займає важливе значення, так як така взаємодія є персональною. Натомість можливість взаємності мотивів опосередкованих соціальними ролями взаємодіючих індивідів (покупець-продавець, учень-вчитель), тобто анонімів, визначена тою ж таки типовою ситуацією та нормативною регламентованістю соціальної діяльності, проте проблема глибокого розуміння мотивації Іншого може тут не стояти. Дана нормативна регламентованість може стосуватися функціонального означення соціальних позицій, що регулюються правом, традицією, системою релігійних, моральних та ін. цінностей, ідеологічною системою. В даному випадку йдеться про передбачуваність певних дій Іншого.

В основі такої анонімної інтеракції лежать наступні умови:

1. Виконання типових дій невідомою мені людиною, які детерміновані моєю дією у типовій ситуації, видається мені очевидним;

2. Я вважаю що мій конструкт типової дії Іншого співвідноситься з його конструктом так само як і його конструкт моєї типової дії співвідноситься із моїм;

3. Я повинен так спроектувати мою типову дію, як того очікує від мене інший в умовах Ми-діяльності в межах типізованих структур.

Іншу позицію у даному випадку займає спостерігач, тобто незацікавлений третій, який намагається із даного йому кута зору проаналізувати мотивацію взаємодіючих агентів. Відповідно цьому, варто зазначити, що “його система релевантностей відмінна від тої, яку поділяють зацікавлені сторони, і в той самий час дозволяє йому бачити те, що бачать вони”[5,28]. Для того, щоб зрозуміти їх, спостерігач повинен скористатися типовими зразками взаємодії в ситуаційно подібній обстановці та сконструювати мотиви діючих осіб на основі типу виконання дій, які відкриті його спостереженню. Конструкти спостерігача, відповідно, відмінні від тих, які використовують учасники взаємодії, з тієї причини, що цілі спостерігача відмінні від цілі взаємодіючих осіб, та, значить, системи релевантностей, що відповідають цим цілям, також відмінні.

Що ж, власне, впливає на визначення дії як раціональної? В даному випадку варто зазначити, що раціональна дія, яка детермінується чітко визначеними цілями, конструюванням багатоваріантності її втілень, відповідною оптимізацією цих альтернатив та прогнозуванням наслідків, у цьому випадку відрізняється у своїй суті як від дії ефективної так і від традиційної дії. Тобто йдеться про розбіжність категорій чуттєвої, розумної та раціональної діяльності. А.Шютц в даному випадку пояснює раціональну дію як “дію в межах непроблематизованого набору типізацій мотивів, засобів та цілей, способів дії та персон, його виконуючих, що приймаються в якості таких, які само собою розуміються”[5,33]. Проте виходячи із такого аналізу “ідеально” раціональною така дія в жодному випадку не буде. Ми в змозі пояснити раціональність людських взаємодій тим, що дії обох взаємодіючих індивідів орієнтовані на певні соціально прийнятні стандарти та правила поведінки, легітимовані у тій чи іншій групі, до якої ці агенти належать: норми поведінки, манери, “правила шахової гри”. Проте не походження не конструювання цих соціально прийнятих стандартів неможливо зрозуміти “раціонально”. Такі стандарти можуть відповідати традиції або прийматися по звичці, тобто раціональна дія, яка в даному випадку засновуватиметься на ірраціональних чинниках є відмінною від дії заснованої на почуттях і більше того від розумної дії.

Типовість ситуації яка визначатиметься спільними системами релевантностей для взаємодіючих агентів, визначатиме можливість раціональної дії. Проте наше уявлення про те, що комунікативний партнер знає всі раціональні складові, які складають нашу взаємодію, не може бути емпірично підтвердженим. “Йому завжди притаманний ймовірнісний характер, тобто суб’єктивна ймовірність”[5, 34]. Тому в даному випадку ми стоїмо перед необхідністю ризику, яка є наслідком такої фундаментальної невизначеності по відношенню до результатів нашої спроектованої взаємодії.

Ймовірність такого співпадіння систем релевантностей комунікативних партнерів визначатиметься рівнем усвідомлення ними наступних елементів проектування дії: точне визначення біографічної ситуації та соціально-культурного оточення; усвідомлення кінцевого стану, до якого призведе виконана дія, та її цілі; вибір раціональних засобів досягнення цілі.

Проблематичним конструюванням раціональної соціальної дії є конструювання, яке включає в себе раціональну дію чи взаємодію іншого, скажімо компаньйона. Ця проблема є досить актуальною у сфері політики, коли конструювання проекту рішень виноситься на розгляд колегіального органу чи групи компетентних осіб. В даному випадку визначення мною певної ситуації, в якій планується прийняття рішення є недостатнім, так як потрібно також проаналізувати те, як цю ситуацію визначив Інший. Якщо наші системи релевантностей співпадають, тобто Інший сприймає мій “мотив-для” як достатню умову виникнення свого “мотивом-тому-що”, то шанс що Інший зрозуміє мене достатньо значний. Тому виходячи із раціональної взаємодії це означає, що Інший буде розглядати мою дію як раціональну та реагувати на неї раціональним чином. Також варто зазначити, що моя інтенція до розуміння ситуації та мотивів Іншого з метою проектування його дії повинна, для виникнення раціональної взаємодії, співпадати з інтенцією розуміння моїх мотивів моїм комунікативним партнером.

В даному випадку йдеться про дещо відмінне поняття раціональності, яке відрізняється від утилітаристського бачення прагматичної раціональності дії, яка відповідає максимізації особистої чи групової користі в межах регламентованих соціальними нормами відносин. Діяльність у сфері політики, таким чином, визнаватиметься раціональною на стільки, наскільки вона здійснюється в межах типових конструктів, та детермінується певним функціональним означенням сфери політичного. Таке функціональне означення пов’язане із об’єктивністю специфіки політичної сфери, як сфери маргіальної, процеси в якій регламентовані в першу чергу правовими нормами. Проте, якщо така правова регламентація об’єктивно знімає питання аналізу раціональності політичної дії, то ціннісна її означуваність, детермінує виникнення проблематизованої ситуації. В межах проблематизованої ситуації реалізація раціональної взаємодії ускладнюється. В даному випадку така складність полягає у варіації ціннісних проектів, які виступають факторами конструювання діяльнісних проектів. Ми об’єктивно констатуємо диференціацію систем релевантностей соціальних агентів відповідно до варіації мотивів їх соціальних дій, які детермінуються відмінним конструюванням смислу феноменів реальності. А, власне, конструювання смислу на пряму залежить від символічних структур соціуму, соціальної групи до якої індивід себе відносить, а отже і її групової моралі, традиції і т.д. Проте така непотрібна варіативна аксіологічна означуваність політичних суб’єктів призводить до протиставлення типових ситуацій спільних систем релевантностей, атиповим ситуаціям в яких конструювання раціональної діяльності ускладнюється.

В даному випадку можна говорити про конструювання раціональної дії виборця. Виборець керується певним осмисленим “мотивом-для”, сформованим на підставі ціннісно-нормативних проектів, що йому пропонуються, своїх політичних переконань, моделей традиційної поведінки в його групі, моделей типової поведінки виборця, конструює проект дії (політичного вибору). Для цього виборця, який виконав свою

політичну функцію, дана дія буде раціональною на стільки, на скільки його “мотив-для” буде співвідноситися із «мотивом-тому-що» того політичного лідера якого він обрав. Оцінення даним агентом своєї дії буде відбуватися на підставі осмислення діяльності політичного лідера, яка впливатиме (або ні) із його виборчого проекту дій, передвиборчих обіцянок, агітацій, культурних норм суспільства, звичаїв і т.д., тобто виборець здійснюватиме легітимізацію політики свого лідера. Раціональна політика лідера ж буде базуватися на виконанні типових дій, яких очікують від нього його виборці. Отож легітимними в даному випадку рішеннями політичного лідера будуть рішення, які впливають із його “мотиву-тому-що” (я дію так тому що моя політична посада вимагає виконання таких дій, тому що це впливає із мої передвиборчих обіцянок) та призводять до реалізації “мотиву-для” виборців (я обираю цього політика так як я вважаю що він в змозі реалізувати мою мрію життя у країні соціально-добробуту).

Аналіз прийняття таких політичних рішень, який здійснюється третьою незацікавленою особою, яка повинна вдаватися до інтерпретації суб’єктивних мотивів взаємодіючих сторін з метою надання такому рішення статусу раціонального, є ускладнений системою власних мотивів аналітика та відстороненістю від охарактеризованої вище взаємодії.

Проте специфіка владних структур – це здатність до конструювання та змінення мотивів соціальних агентів, відповідно до їх можливості застосування “легітимного символічного насилля”[3]. Символічна структура соціуму, яка може формуватися політичними інститутами здатна детермінувати пріоритети у виборі мотиваційних основ соціальної діяльності, та таким чином впливати на формування спільних систем релевантності агентів, що у свою чергу дає можливість вищого рівня соціальної легітимізації політичної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Абельс Х. Романтика, феноменологическая социология и качественное социальное исследование// Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Т. 1. № 1. С. 98-124.
Abels H. Romance, phenomenological sociology and qualitative social research.
2. Апель. К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу//Срмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – Київ, 1999. –336 с.
Apel. K.-O. Discourse ethics as a political ethic of responsibility in the situation of the modern world.
3. Pierre Bourdieu. Espace social et fouvoir symbolique. In: P. Bourdieu. Choses dites. Paris: Editions de Minuit, 1987.
4. Пікер П. Ідеологія та утопія. – Київ: Дух і літера, 2005. – 386 с.
Ricoeur P. Ideology and Utopia.
5. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / Пер. с нем. иангл. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – 1056 с.
Schütz A. A world that shines sense.

Kupchenko A. Construction models of rational action in the sphere of politics: a phenomenological analysis

Abstract. Considered the aspects of the phenomenological method of researching a social processes. Formed holistic view of the intersubjective processes of social construction. The necessity to study the formation moral and ethical determinants of social action, terms their impact on the dynamics of the political process.

Keywords: intersubjectivity, typing, rational structure, the political process.

Купченко А.С. Конструирование моделей рационального действия в сфере политики: феноменологический анализ

Аннотация. Рассматриваются аспекты феноменологического метода исследования социальных процессов. Сформировано целостное представление об интересубъективных процессах социального конструирования, сквозь призму анализа смыслообразующих структур социальной системы. Обосновывается необходимость исследования формирования морально-этических детерминант социального действия агентов, с точки зрения их влияния на динамику политического процесса.

Ключевые слова: интересубъективность, типизации, рациональные структуры, политический процесс.